

นวัตกรรมการส่งเสริมการเรียนรู้ด้านนิกกรรมและบาลี สำหรับคณะสงฆ์ไทยร่วมสมัย

Innovative Approaches in Promoting Dhamma and Pali Learning for Contemporary Thai Buddhist Monks

พระมหานรพล พลญชัย (แสงเดช)

PhramahaNaraphon Balanjayo (Saengdech)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี, ประเทศไทย

Mahachulangkornrajavidyalaya University Ubonratchathani Campus, Thailand

Corresponding Author's E-mail: nsaengdech31@gmail.com

Tel. 098-335-0619

Received June 23, 2026; Revised June 30, 2026; Accepted June 30, 2026

บทคัดย่อ

นิกกรรมมีบทบาทสำคัญในการวางรากฐานความรู้ทางพระพุทธศาสนาผ่านภาษาไทย ขณะที่ภาษาบาลีทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการเข้าถึงพระพุทธพจน์จากต้นฉบับ แนวทางการส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและบาลีควรดำเนินการอย่างเป็นระบบใน 6 ด้านสำคัญ ได้แก่ (1) การปรับปรุงหลักสูตรให้มีโครงสร้างชัดเจนและกำหนดผลลัพธ์การเรียนรู้ที่เน้นประสิทธิผล (2) การพัฒนาศักยภาพครูผู้สอนอย่างเป็นระบบ (3) การปรับปรุงการวัดและประเมินผลให้มุ่งเน้นความเข้าใจเชิงลึก (4) การยกระดับการบริหารจัดการให้มีความโปร่งใสและมีประสิทธิภาพ (5) การสร้างแรงจูงใจแก่ผู้เรียนอย่างเหมาะสม และ (6) การบูรณาการองค์ความรู้ด้านพระปริยัติและพระวินัยสนาธุระให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลง ดังนั้น การพัฒนาการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกนิกกรรมและบาลีจำเป็นต้องดำเนินการอย่างครบถ้วน เป็นระบบ และต่อเนื่องในทุกมิติ เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงและความยั่งยืนของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย

คำสำคัญ: นวัตกรรมการ; การส่งเสริมนิกกรรมและบาลี; คณะสงฆ์ไทย

Abstract

Dhamma education serves as a key role in Buddhist knowledge in Thai, while Pali functions as a linguistic medium that enables direct access to the original teachings of the Buddha. The findings suggest that effective promotion of monastic education in both Dhamma and Pali divisions should be systematically developed in six key areas, such as (1) curriculum development with clear structure and outcome-based learning, (2) systematic teacher professional development, (3) improvement of assessment and evaluation focusing on deep understanding, (4) enhancement of administrative management with transparency and efficiency, (5) motivation building for learners, and (6) integration of Pariyatti and Vipassana in response to contemporary social changes. Thus, the development of monastic education in Dhamma education and Pali studies must be implemented comprehensively, systematically,

and continuously across all dimensions. Such efforts are essential for strengthening the stability and sustainability of Buddhism in Thai society.

Keywords: Innovation; Dhamma and Pali Promotion; Thai Sangha

บทนำ

การอุปถัมภ์ของพระพุทธเจ้าในสังคมอินเดียโบราณนับเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญทางความคิดทั้งในด้านศาสนาและในด้านสังคม กล่าวคือ พระองค์ได้ทรงประกาศหลักคำสอนที่ปฏิเสธความเชื่อเกี่ยวกับบรรพณะซึ่งยึดถือชาติกำเนิดเป็นเกณฑ์ในการกำหนดสถานภาพและสิทธิของมนุษย์ โดยพุทธศาสนาเสนอแนวคิดที่ขัดแย้งกับความเชื่อเดิม คือเรื่องความเสมอภาคของมนุษย์ ในหลักการที่ว่า “บุคคลเป็นคนแล้ว เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ เป็นผู้ประเสริฐ เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่” (ขุ.สุ. 25/352) หากแต่ขึ้นอยู่กับการกระทำและการประพฤติปฏิบัติของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญต่อการฝึกฝนอบรมตนและพัฒนาตนเองมากกว่าสถานะทางสังคม หลักดังกล่าวได้นำมาประยุกต์ใช้ในทางคณะสงฆ์ คือ การเปิดโอกาสให้บุคคลจากทุกชนชั้นสามารถเข้ามาร่วมประพฤติปฏิบัติอย่างเสมอภาค โดยพุทธศาสนิกชนคนทุกฝ่ายและผู้มีสถานภาพทางสังคมมีความเท่าเทียมกันตามหลักพระธรรมวินัย ส่งผลให้วัดกลายเป็นศูนย์กลางทางการศึกษาและการฝึกอบรมเพื่อพัฒนาจิตใจและปัญญา ตามหลักไตรสิกขา ได้แก่ อธิศีล อธิจิต และอธิปัญญา (อง.ติก. 20/91/320) อันเป็นขั้นตอนการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นระบบในพระพุทธศาสนา การศึกษาพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จึงมุ่งศึกษาประพฤติปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัยเป็นสำคัญ (พระสภาพร เงินแก้ว และพระสวณัฐกร แสนสุข, 2566) เพราะพระธรรมวินัยเป็นตัวแทนของพระศาสดาหลังปรินิพพานไปแล้ว ดังพระดำรัสของพระตถาคตที่ว่า “สียา โข ปณานนท ธมโม อมหากัม เอวมสส อตติสสตถุกัม ปาวจณัม นตถิ โน สตถาติ น โข ปนตํ อานนท ทฏฐพพิ โย वो อานนท มया ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญญุตโตโส वो มมจเจยน สตถา ซึ่งแปลว่า “อานนท บาทีพวกเธออาจจะคิดว่า ปาพจณมีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา” ข้อนี้พวกเธอไม่เห็นอย่างนั้น อานนท ธรรมและวินัยอันใด ที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยอันนั้นจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย โดยกาลล่วงไปแห่งเรา” (ที.ม. 10/216/164) นี่ก็แสดงถึงสิ่งที่คณะสงฆ์ต้องศึกษาเพื่อดำรงรักษาและเผยแผ่คำสอนคือพรหมจรรย์พระพุทธองค์ ทางพระพุทธศาสนาได้จำแนกการศึกษาออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายคณฤชและวิปัสสนาธุระภายหลังการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพุทธองค์ (พระครูวิกรมธรรมธัช และเตือนใจ ผางคำ, 2565) คณะสงฆ์ได้ร่วมกันสังคายนารวบรวมพระธรรมวินัยไว้เป็นหมวดหมู่ ได้แก่ พระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม ซึ่งเรียกรวมกันว่า พระไตรปิฎก อันเป็นคัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ การศึกษาทางพระพุทธศาสนาตั้งอยู่บนองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ซึ่งเป็นกระบวนการสำคัญที่นำไปสู่ความเข้าใจและการเข้าถึงแก่นแท้ของพระธรรมคำสอนอย่างเป็นระบบ (พระสุริโย รุ่งเรือง, 2561)

ในบริบทของคณะสงฆ์ไทยปัจจุบัน การศึกษาพระปริยัติธรรมได้มีการพัฒนาหลักสูตรให้สอดคล้องกับพัฒนาการทางการศึกษา โดยเฉพาะในแผนกนักธรรมและแผนกบาลีที่กำหนดคัมภีร์สำหรับศึกษาแตกต่างกันตามลำดับ เช่น นักธรรมมีลำดับคือนักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโทและนักธรรมชั้นเอก ส่วนแผนกบาลีเรียงตามลำดับประโยค ตั้งแต่ระดับพื้นฐานประโยค 1-2 เรียงลำดับไปจนถึงระดับเปรียญธรรม 9 ประโยค อันสะท้อนถึงกระบวนการพัฒนาความรู้ทางพระพุทธศาสนาอย่างเป็นลำดับขั้น และการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยจัดขึ้นสำหรับภิกษุและสามเณร ภายใต้การกำกับดูแลของคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์และสภามหาวิทยาลัยสงฆ์ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อธำรงรักษาพระธรรมวินัยให้ถูกต้องตามพระไตรปิฎก โดยมีหลักสูตรที่เปิดสอนสามารถจำแนกได้เป็น 4 ประเภท ได้แก่ หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรม หลักสูตร

พระปริยัติธรรมแผนกบาลี หลักสูตรระดับอุดมศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ และหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมจะได้รับการปรับปรุงให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป แต่การจัดการศึกษาด้านนักธรรมและบาลียังคงประสบปัญหาข้อจำกัดในหลายประการ เช่น ทั้งด้านทรัพยากรบุคคล รูปแบบการจัดการเรียนการสอน และแรงจูงใจในการศึกษา ซึ่งส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพในการพัฒนาศักยภาพของพระภิกษุสามเณรที่เป็นศาสนทายาท

ดังนั้น บทความนี้จะนำเสนอผลการวิเคราะห์แนวทางการส่งเสริมการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยด้านนักธรรมและด้านบาลี โดยครอบคลุม 3 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ (1) ความสำคัญของการศึกษานักธรรม-บาลีต่อการธำรงพระพุทธศาสนา (2) สภาพปัญหาและข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่ส่งผลกระทบต่อประสิทธิผลของการจัดการศึกษา และ (3) แนวทางการส่งเสริมเชิงบูรณาการ 6 ด้านในฐานะกรอบแนวคิดสำหรับการพัฒนาระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมให้สอดคล้องกับบริบทสังคมร่วมสมัย

ความสำคัญของการศึกษาคณะสงฆ์ไทย

การศึกษาของคณะสงฆ์ มีความหมายว่ากระบวนการเรียนรู้และทำความเข้าใจหลักพระพุทธศาสนาที่พระภิกษุและสามเณรพึงศึกษา โดยคำว่า คณะสงฆ์ ในที่นี้ หมายถึง หมู่พระภิกษุและสามเณรผู้อยู่ในปกครองของคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และที่แก้ไขเพิ่มเติม ทั้งนี้ แม้ในความหมายทางพระวินัยสงฆ์จะหมายถึงเฉพาะพระภิกษุผู้อุปสมบทแล้ว แต่ในบริบทของการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมสามเณรถือเป็นส่วนหนึ่งของระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ด้วย เนื่องจากสามเณรอยู่ในความดูแลของวัดและต้องศึกษาพระปริยัติธรรมเช่นเดียวกัน ส่วนการศึกษาของคณะสงฆ์ เป็นระบบการศึกษาที่จัดขึ้นสำหรับภิกษุสามเณร ภายใต้การกำกับดูแลของคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์และสภามหาวิทยาลัยสงฆ์ ซึ่งมุ่งเน้นการศึกษาวิชาการทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพื่อธำรงรักษาพระธรรมวินัยมิให้คลาดเคลื่อนหรือเปลี่ยนแปลงไปจากพระบาลีในพระไตรปิฎก โดยมีหลักสูตรการศึกษาพระสงฆ์ในปัจจุบัน ที่สามารถแบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่

1. หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ประกอบด้วย นักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท และนักธรรมชั้นเอก
2. หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลี แบ่งเป็น 8 ระดับ ตั้งแต่ประโยค 1-2 จนถึงเปรียญธรรมประโยค 9
3. หลักสูตรระดับอุดมศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ เช่น หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิตและหลักสูตรศาสนศาสตรบัณฑิต (ศน.บ.) ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
4. หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ ซึ่งจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรมัธยมศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ ทั้งระดับตอนต้นและตอนปลาย

หลักสูตรทั้ง 4 ประเภทดังกล่าวสามารถจำแนกออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่มุ่งศึกษาวิชาการทางพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ คือ หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ซึ่งจัดเป็นการศึกษาปริยัติธรรมโดยตรงและอีกกลุ่มที่ศึกษาร่วมกับวิชาสามัญอื่น ๆ ได้แก่ หลักสูตรมหาวิทยาลัยสงฆ์และหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ ซึ่งจัดเป็นการศึกษาพระปริยัติธรรมเชิงประยุกต์ โดยทั่วไป การศึกษาของพระสงฆ์สามารถแบ่งจึงออกเป็น 2 ส่วนสำคัญ ได้แก่ คันถธุระซึ่งเป็นการศึกษาเล่าเรียนทางด้านคัมภีร์ เน้นการเรียนภาษาบาลีและการแปลพระไตรปิฎกเพื่อให้สามารถอ่านและเข้าใจเนื้อหาธรรมะได้อย่างลึกซึ้ง และวิปัสสนาธุระ ซึ่งเป็นการฝึกปฏิบัติด้านสมาธิและวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อพัฒนาจิตใจให้บริสุทธิ์และปราศจากกิเลส

(พระสถาพร เงินแก้ว และพระสวณัฐกร แสนสุข, 2566) ตามที่พระองค์ทรงตรัสไว้ให้ศึกษาปฏิบัติ นอกจากนี้ กระบวนการศึกษาทางพระพุทธศาสนายังสามารถแบ่งออกเป็น 3 ระดับ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2564) ได้แก่

1. ปริยัติ คือ การศึกษาเล่าเรียนหลักธรรมคำสอนและคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น พระไตรปิฎกและอรรถกถา
2. ปฏิบัติ คือ การนำหลักธรรมที่ได้ศึกษาไปประพฤติปฏิบัติอย่างถูกต้อง
3. ปฏิเวธ คือ การรู้แจ้งในผลแห่งการปฏิบัติ อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของการศึกษาทางพระพุทธศาสนา

การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาหรือที่เรียกว่า การศึกษาพระปริยัติธรรม ในระยะแรกอยู่ภายใต้การดำเนินงานของพระมหากษัตริย์ จึงเรียกรับว่า การสอบในสนามหลวง แม้ในปัจจุบันคณะสงฆ์จะเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมเองแล้วก็ตาม แต่ยังคงอยู่ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ และยึดถือแนวปฏิบัติตามจารีตประเพณีที่สืบทอดมา โดยมีการแต่งตั้งกองบาลีสนามหลวง และกองธรรมสนามหลวงเพื่อกำกับดูแลการดำเนินงานด้านการศึกษา โดยหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแบ่งออกเป็น 2 แผนก ได้แก่ แผนกบาลีและแผนกธรรม ซึ่งเป็นโครงสร้างสำคัญของระบบการศึกษาคณะสงฆ์ไทยตั้งแต่อดีตสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ดังนี้

1. การศึกษาคณะสงฆ์ไทยด้านนักธรรม

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมหรือที่เรียกว่า นักธรรม นับเป็นรากฐานสำคัญของระบบการศึกษาคณะสงฆ์ไทย ซึ่งเกิดขึ้นตามพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ภิกษุสามเณรสามารถศึกษาพระธรรมวินัยในรูปแบบภาษาไทยได้อย่างสะดวกและทั่วถึง อันเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้บวชใหม่เข้าถึงองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาได้ง่ายขึ้น และเป็นพื้นฐานสำคัญของการนำไปสู่สัมมาปฏิบัติตลอดจนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างมีประสิทธิภาพ (พระครูอุทัยธรรมานุกุล อิทธิญาณ, 2559) เพราะว่า การศึกษาในอดีตของคณะสงฆ์ไทยมุ่งเน้นการเรียนภาษาบาลีเป็นหลัก แม้ภาษาบาลีจะเป็นภาษาต้นฉบับแห่งพระพุทธพจน์ แต่ก็เป็นภาษาที่มีความยากจึงส่งผลให้ภิกษุสามเณรจำนวนมากไม่สามารถเข้าถึงเนื้อหาพระธรรมวินัยได้อย่างกว้างขวาง การจัดตั้งหลักสูตรนักธรรมซึ่งใช้ภาษาไทยเป็นสื่อกลางจึงเป็นการแก้ไขข้อจำกัดดังกล่าว ทำให้การศึกษาพระธรรมวินัยแพร่หลายไปสู่หลายเมืองได้ทั่วประเทศและช่วยเพิ่มจำนวนพระสงฆ์ผู้มีความรู้ความสามารถในการปฏิบัติภารกิจของคณะสงฆ์ และเนื้อหาของนักธรรมยังครอบคลุมหลักธรรมสำคัญเกี่ยวกับประวัติพระพุทธเจ้า พระธรรม พระวินัยและการฝึกเรียงความแก่กระทุ้ธรรม ซึ่งช่วยพัฒนาทั้งความรู้ ความเข้าใจ และทักษะการคิดวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ อีกทั้งหลักสูตรยังได้รับการออกแบบให้สอดคล้องกับระดับพรชาและภูมิความรู้ของผู้ศึกษาอีกด้วย ตั้งแต่นักธรรมชั้นตรี ขึ้นโท จนถึงชั้นเอก อันสะท้อนถึงกระบวนการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์อย่างเป็นลำดับขั้น และเป็นการวางรากฐานที่มั่นคงในการสร้างครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ และผู้นำทางศาสนาให้มีคุณภาพ นอกจากนี้ การศึกษานักธรรมยังได้รับการขยายผลไปสู่ประชาชนทั่วไปในรูปแบบที่เรียกว่า ธรรมศึกษา ตามแนวพระดำริของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ ซึ่งเปิดโอกาสให้ฆราวาสทั้งชายและหญิงได้ศึกษาและสอบไล่ความรู้ทางพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ อันเป็นการส่งเสริมการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่สังคมโดยรวม ด้วยเหตุนี้ การศึกษานักธรรมมิได้มีความสำคัญเฉพาะในฐานะหลักสูตรพื้นฐานของภิกษุสามเณรเท่านั้น หากยังเป็นกลไกสำคัญในการธำรงรักษาพระพุทธศาสนา เพราะเป็นพื้นฐานของกระบวนการเรียนรู้ด้านปริยัติ ซึ่งนำไปสู่การปฏิบัติและการบรรลุธรรมในที่สุด การพัฒนาการศึกษานักธรรมอย่างต่อเนื่องจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่อย่างมั่นคงและยั่งยืนในสังคมไทยตราบนานเท่านาน (สำนักงานส่งเสริมกิจการศึกษา, 2558)

2. การศึกษาคณะสงฆ์ไทยด้านบาลี

ภาษาบาลี หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ภาษาสมาคธี อันเป็นภาษาของชาวแคว้นมคธในชมพูทวีปในอดีต ถือเป็นภาษาที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการสืบทอดพระพุทธศาสนาเนื่องจากเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงเลือกใช้ในการประกาศพระธรรมเทศนาเพื่อโปรดเวไนยสัตว์ให้เข้าถึงมรรคผลและนิพพาน ที่เรียกว่า ภาษาบาลี เพราะเป็นภาษาที่ใช้ถ่ายทอดพระพุทธพจน์และเก็บรักษาคำสอนของพระพุทธองค์ให้คงอยู่ในรูปแบบที่ถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัย ดังคำบาลีว่า พุทธวจน ปาเลตติ ปาลิ แปลว่า ภาษาใด รักษาไว้ซึ่งพุทธพจน์ เหตุฉะนั้น ภาษานั้น ชื่อว่า บาลี ภายหลังการเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระสงฆ์ได้ร่วมกันทำสังคายนาเพื่อรวบรวมพระธรรมวินัยไว้เป็นหมวดหมู่ ได้แก่ พระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม ซึ่งเรียกรวมกันว่า พระไตรปิฎก โดยมีภาษาบาลีเป็นภาษาหลักในการจดจำ ถ่ายทอด และบันทึกคำสอนดังกล่าว การมีต้นฉบับพระพุทธพจน์ในรูปแบบภาษาบาลีทำให้สามารถตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหาธรรมได้ แม้จะมีการแปลเป็นภาษาท้องถิ่นในแต่ละยุคสมัย ซึ่งอาจเกิดความคลาดเคลื่อนทางความหมายตามบริบทของภาษาและวัฒนธรรม (พระมหาธีรวัฒน์ ธีรจิตโต, 2564) นอกจากนี้บทบาทในการรักษาพุทธพจน์แล้ว ภาษาบาลียังมีความสำคัญต่อการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะพิธีสังฆกรรมที่ต้องดำเนินการตามพระธรรมวินัย เช่น การอุปสมบท หรือการผูกสีมา ซึ่งจำเป็นต้องใช้ภาษาบาลีจึงจะถือว่าสมบูรณ์ตามหลักพระศาสนา อีกทั้งยังเป็นเครื่องมือในการศึกษาหลักธรรมคำสอนอย่างเป็นระบบ อันนำไปสู่การพัฒนาตนเองทั้งด้านศีล สมาธิ และปัญญา

ในบริบทของสังคมไทย ภาษาบาลีมีอิทธิพลต่อแนวคิด วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของประชาชนมาอย่างยาวนาน โดยปรากฏในขนบธรรมเนียม ประเพณี และพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ซึ่งมีบทบาทในการหล่อหลอมจิตใจและค่านิยมของสังคมให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งคุณธรรม การศึกษาภาษาบาลีในฐานะการศึกษาพระปริยัติธรรมจึงเป็นรากฐานสำคัญของการดำรงอยู่แห่งพระพุทธศาสนา และเป็นกลไกในการสร้างศาสนทายาทที่มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนอย่างถูกต้อง จะเห็นว่า ภาษาบาลีจึงมิได้เป็นเพียงภาษาที่ใช้บันทึกคำสอนทางศาสนาเท่านั้น หากแต่เป็นพื้นฐานของกระบวนการศึกษาเข้าสู่คำสอนในพระไตรปิฎกและการปฏิบัติธรรมที่นำไปสู่การธำรงรักษาพระพุทธศาสนาให้มั่นคงและยั่งยืนเช่นเดียวกัน

สภาพปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยด้านนักธรรมและบาลีในปัจจุบัน

การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในด้านการศึกษานักธรรมและบาลีเป็นกลไกสำคัญในการธำรงรักษาพระธรรมวินัย และสืบทอดองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ซึ่งเป็นการศึกษาภาษาต้นฉบับของพระไตรปิฎก อันเป็นรากฐานแห่งความมั่นคงของพระพุทธศาสนาในเชิงหลักการและการตีความคำสอน ในบริบทสังคมปัจจุบัน การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยด้านนักธรรมและด้านบาลีกำลังเผชิญปัญหาหลายประการ โดยภาพรวมยังมีข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่ส่งผลให้การพัฒนามิสามารถก้าวหน้าได้อย่างเต็มศักยภาพ อาจกล่าวได้ว่า เข้าขั้นวิกฤต ที่ขาดความสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมและระบบการศึกษาสมัยใหม่เมื่อพิจารณาถึงสภาพการปัจจุบัน ดังนี้

1. สภาพปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยด้านนักธรรม

การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยด้านนักธรรม มีหลายหน่วยงานและเครือข่ายหลายฝ่ายเข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้อง ได้แก่ แม่กองธรรมสนามหลวง สำนักเรียน และสำนักศาสนศึกษาจังหวัด ซึ่งร่วมกันกำกับ ดูแล และดำเนินการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม ในกระบวนการดังกล่าวประกอบด้วยพระภิกษุและสามเณรผู้ทำหน้าที่เป็นครูผู้สอน และนักเรียนผู้รับการศึกษา โดยมีความพยายามพัฒนาคุณภาพการศึกษาให้ครอบคลุมทั้งด้านเนื้อหาวิชา กระบวนการเรียนรู้ และการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม ตลอดจนกิจกรรมเสริมสร้างระเบียบวินัย

และพฤติกรรมที่เหมาะสม แม้ในด้านการวัดและประเมินผลใช้การสอบธรรมสนามหลวงเป็นกลไกมาตรฐานกลางของประเทศ อย่างไรก็ตาม แม้จะมีโครงสร้างและระบบการดำเนินงานดังกล่าว แต่จากการศึกษาภาพรวมของสำนักเรียนและสำนักศาสนศึกษาต่าง ๆ พบว่า ยังมีข้อจำกัดและปัญหาเชิงระบบหลายประการ ซึ่งส่งผลกระทบต่อคุณภาพผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษา อันได้แก่

1.1 ปัญหาด้านหลักสูตร คือ หลักสูตรนักระรมยังขาดความชัดเจนในด้านโครงสร้างและวัตถุประสงค์ บางส่วนยังไม่สอดคล้องกับบริบทของผู้เรียนในยุคปัจจุบัน เนื้อหามุ่งเน้นการท่องจำมากกว่าการพัฒนาทักษะการคิดวิเคราะห์และการประยุกต์ใช้หลักธรรมในชีวิตจริง อีกทั้งขาดระบบการทบทวนและปรับปรุงหลักสูตรอย่างต่อเนื่อง ทำให้ไม่ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมและแนวคิดทางการศึกษาสมัยใหม่ (พระชัชชนพงษ์ จันทวงศ์เดือน และคณะ, 2563) สิ่งที่คณะสงฆ์ต้องมอง ก็คือ การจัดวางหลักสูตรเพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป หลักสูตรนักระรมที่กำหนดให้ศึกษา 4 วิชา หลักๆ นั้น เหมาะสมอยู่แล้ว ถ้าจะเพิ่มประสิทธิภาพของหลักสูตรควรมีลักษณะเป็นประมวลเนื้อหาของสิ่งที่ต้องเรียนแล้ว เปิดโอกาสให้มีการแต่งตำราเพื่อใช้ประกอบการเรียนวิชานักระรมเหล่านี้อย่างเสรี

1.2 ปัญหาด้านการจัดการเรียนการสอน คือ ในสังคมปัจจุบันที่ผู้คนต้องดิ้นรนทางเศรษฐกิจมากขึ้น จากการเพิ่มของประชากรและกระแสวัตถุนิยม ทำให้ความสนใจในการจะตั้งใจศึกษาภาษาบาลีลดลง การส่งเสริมจึงควรมุ่งไปที่เยาวชนและสามเณร โดยกำหนดแรงจูงใจที่ชัดเจน เช่น สิทธิพิเศษในการเข้าศึกษาต่อ และการสนับสนุนด้านทุนตามระดับความสำเร็จทางการศึกษา ในขณะเดียวกัน การจัดการเรียนการสอนยังประสบปัญหาขาดระบบสนับสนุนที่ชัดเจน ขาดแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจนสำหรับครูผู้สอน ขาดการนิเทศ กำกับและติดตามผลการสอนอย่างต่อเนื่อง กระบวนการสรรหาและพัฒนาครูยังไม่มีความมาตรฐานที่แน่นอน บางสำนักประสบปัญหาขาดแคลนครูผู้สอน ขาดขวัญกำลังใจ และขาดการพัฒนาทักษะด้านวิธีสอน การเรียนการสอนส่วนใหญ่ยังเน้นการบรรยายเป็นหลัก สื่อการสอนไม่ทันสมัย ถึงสื่อจะทันสมัยแต่ครูผู้สอนไม่สามารถใช้สื่อเท่าที่ควรและสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ไม่เอื้อต่อการพัฒนาศักยภาพของผู้เรียนอย่างเต็มที่ (พระครูวิกรมธรรมธัช และเดือนใจ ผางคำ, 2565)

1.3 ปัญหาด้านการวัดและประเมินผล ระบบการวัดและประเมินผลการศึกษานักระรมยังมีข้อบกพร่องหลายประการ ซึ่งส่งผลกระทบต่อความน่าเชื่อถือและคุณภาพของการจัดการศึกษาโดยรวม ดังนี้

ประการที่ 1 ในกระบวนการควบคุมการสอบ คณะกรรมการคุมสอบบางแห่งปฏิบัติหน้าที่ไม่เป็นมาตรฐานเดียวกัน ขาดความเข้มงวดในการตรวจสอบหลักฐานและคุณสมบัติของผู้เข้าสอบ ส่งผลให้มีผู้เข้าสอบที่อาจไม่มีความพร้อมทางวิชาการหรือไม่ได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้อย่างครบถ้วนเข้าร่วมสอบได้และยังการสอบแทนกันต่างหาก

ประการที่ 2 การกำหนดคุณสมบัติของผู้เข้าสอบยังไม่มีมาตรฐานเพียงพอ แม้ผู้เรียนบางรายจะไม่ได้เข้าเรียนอย่างสม่ำเสมอหรือมีความรู้ไม่เพียงพอ ก็ยังสามารถสมัครเข้าสอบได้ ซึ่งสะท้อนถึงการขาดระบบคัดกรองและติดตามผลการเรียนอย่างมีประสิทธิภาพ

ประการที่ 4 ระบบการสอบยังคงให้ความสำคัญกับปริมาณผู้เข้าสอบมากกว่าคุณภาพของผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน เกณฑ์การตรวจข้อสอบบางส่วนยังขาดความชัดเจนและความเป็นมาตรฐานเดียวกัน ทำให้เกิดข้อกังวลในด้านความยุติธรรมและความเที่ยงตรงของผลการประเมิน

ประการที่ 5 ผลการสอบยังไม่ถูกนำมาใช้เป็นข้อมูลเชิงวิเคราะห์เพื่อปรับปรุงและพัฒนาการจัดการเรียนการสอนอย่างเป็นระบบ ขาดการเชื่อมโยงระหว่างผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนกับการวางแผนพัฒนาหลักสูตรและกระบวนการเรียนรู้ในปีการศึกษาถัดไป ด้วยว่า ปัญหาการวัดและประเมินผลนักระรมเป็นปัญหาเชิงระบบ

ที่เกี่ยวข้องทั้งด้านมาตรฐานการสอบ การกำกับดูแล ความโปร่งใส และการนำผลประเมินไปใช้ประโยชน์ หากไม่ได้รับการปรับปรุงอย่างจริงจัง อาจส่งผลกระทบต่อความน่าเชื่อถือของระบบการศึกษานักธรรมในระยะยาว

ปัญหาด้านการบริหารจัดการ ได้แก่ การบริหารจัดการหลักสูตรนักธรรมของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมถึงสำนักเรียนและสำนักศาสนศึกษาต่าง ๆ ยังขาดแนวทางที่ชัดเจนและเป็นระบบ ทั้งในด้านการกำกับติดตาม และประเมินผลการใช้หลักสูตร ตลอดจนขาดนวัตกรรมหรือรูปแบบการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ การดำเนินงานส่วนใหญ่ยังคงปฏิบัติสืบต่อกันมาในลักษณะเดิมเช่นเดียวกับทุกปี โดยไม่มีการปรับปรุงเชิงโครงสร้างอย่างจริงจัง สาเหตุสำคัญประการหนึ่ง อาจมาจากการที่หลักสูตรนักธรรมไม่ได้กำหนดแนวทางการบริหารจัดการไว้อย่างชัดเจนตั้งแต่ระดับนโยบายจนถึงระดับปฏิบัติการ ทำให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องขาดกรอบแนวทางที่เป็นรูปธรรมในการดำเนินงาน ส่งผลให้การบริหารหลักสูตรขาดความเป็นระบบ และไม่สามารถพัฒนาให้สอดคล้องกับบริบททางการศึกษาที่เปลี่ยนแปลงไป พร้อมกันนี้ การบริหารจัดการหลักสูตรถือเป็นหัวใจสำคัญของการขับเคลื่อนการเรียนการสอนให้มีประสิทธิภาพ อย่างที่กล่าวว่า การบริหารจัดการเป็นปัจจัยหลักของการพัฒนาหลักสูตร โดยคุณภาพและประสิทธิภาพของหลักสูตรจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีระบบการบริหารจัดการที่ชัดเจนและครบวงจร ซึ่งประกอบด้วยการเตรียมความพร้อมของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การสร้างความตระหนักและให้ความรู้แก่บุคลากร การจัดทำสาระของหลักสูตร การวางแผนและดำเนินงานตามแผน การจัดระบบสารสนเทศ การกำกับ ติดตาม และการประเมินผลการใช้หลักสูตรอย่างต่อเนื่อง หากกระบวนการดังกล่าวได้รับการดำเนินการอย่างครบถ้วนและเป็นระบบ ย่อมส่งผลให้การใช้หลักสูตรนักธรรมมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น และสามารถยกระดับคุณภาพการจัดการเรียนการสอนได้อย่างเป็นรูปธรรม (พระัชชพนธ์ จันทวงศ์เดือน และคณะ, 2563)

2. สภาพปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยด้านบาลี

ประเด็นที่น่าสังเกตประการหนึ่งในพัฒนาการของการศึกษาบาลีในประเทศไทย คือ การขยายโอกาสการเข้าสอบบาลีไปสู่ทุกหมู่เหล่า กล่าวคือ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2502 เป็นต้นมา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้จัดให้มีระบบบาลีศึกษา สำหรับทุกหมู่เหล่าทั้งชายและหญิง โดยใช้หลักสูตรและเนื้อหาเดียวกับการศึกษาบาลีของพระภิกษุสามเณร แบ่งเป็น 9 ชั้น เทียบเคียงกับประโยค 1-2 และเปรียญธรรม 3-9 ตามลำดับ ผู้สำเร็จชั้น บ.ศ. 9 ได้รับปริญญาตรีและพัฒนศาสีขาวจาก มมร. และสามารถศึกษาต่อในระดับบัณฑิตศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ได้ (พิศพนเมธ แซ่มโสภา, 2559) ต่อมาใน พ.ศ. 2558 สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวงได้เปิดโอกาสให้ทุกหมู่เหล่าเข้าสอบบาลีสนามหลวงได้เป็นครั้งแรก โดยรับผู้ที่สำเร็จการศึกษาบาลีศึกษาจาก มมร. หรือคฤหัสถ์ที่เคยบรรพชาและสำเร็จชั้นประโยคบาลีชั้นใดชั้นหนึ่ง มาสอบต่อยอดในนามบาลีสนามหลวงได้ ในปีเดียวกันนั้น มมร. ได้ยุติการจัดสอบบาลีศึกษา ส่งผลให้สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวงกลายเป็นหน่วยงานเดียวที่รับผิดชอบการสอบบาลีสำหรับทั้งพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์นับแต่นั้นเป็นต้นมา (พิศพนเมธ แซ่มโสภา, 2559) พัฒนาการดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าการศึกษามหาวิทยาลัยสงฆ์ได้จำกัดอยู่เพียงในแวดวงของคณะสงฆ์อีกต่อไป หากแต่เริ่มขยายฐานผู้เรียนไปสู่สังคมวงกว้าง ซึ่งถือเป็นโอกาสสำคัญในการส่งเสริมการศึกษามหาวิทยาลัยให้มีความยั่งยืนในระยะยาว

ปัจจุบันกระแสวัตถุนิยมในสังคมมีความรุนแรงมากขึ้น ผู้คนมุ่งแสวงหาเครื่องอำนวยความสะดวกจากเทคโนโลยีเพื่อสนองความต้องการในชีวิต ส่งผลให้ต้องดิ้นรนทางเศรษฐกิจมากขึ้น ขณะเดียวกันคุณค่าทางจิตใจและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาถูกลดความสำคัญลง โดยเฉพาะในสังคมไทยที่แม้ประชาชนส่วนใหญ่จะนับถือพระพุทธศาสนา แต่การยึดถือหลักธรรมในการดำเนินชีวิตกลับลดน้อยลง และให้ความสำคัญกับวัตถุและทรัพย์สินมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังส่งผลต่อค่านิยมการบวช จากเดิมที่ชายไทยนิยมบวชอย่างน้อย 1 พรรษา กลับเหลือระยะเวลาสั้นเพียง 15-30 วัน เนื่องจากข้อจำกัดด้านการทำงานและสภาพเศรษฐกิจ

ทำให้จำนวนผู้บวชลดลงและระยะเวลาศึกษาพระธรรมสั้นลง ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการศึกษาภาษาบาลี ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในการสืบทอดพระพุทธศาสนา (พระครูวิกรมธรรมธัช และเตือนใจ ผางคำ, 2565) จึงมีตารางแสดงถึงเปลี่ยนแปลงเพิ่มและลดลงในช่วง 2-3 ปี ให้หลัง ดังนี้

ตารางแสดงจำนวนผู้ส่งสอบบาลีสนามหลวง ครั้งที่ 1 จำแนกตามชั้น พ.ศ. 2568-2569

ชั้น	ส่งสอบ 2568	ส่งสอบ 2569	เพิ่ม/ลด
ป.1-2	17,788	18,333	+545
ป.ธ.3	3,527	3,394	-133
ป.ธ.4	2,636	2,526	-110
ป.ธ.5	1,464	1,360	-104
ป.ธ.6	1,013	1,004	-9
ป.ธ.7	827	740	-87
ป.ธ.8	879	903	+24
ป.ธ.9	527	599	+72
รวม	28,661	28,859	+198

ที่มา: สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง, หนังสือสถิติผลสอบบาลีสนามหลวง ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2569

จากเพจ

(Book_palistaty169.pdf, infopali.net) -ข้อมูลเปรียบเทียบ พ.ศ. 2568 และ 2598

นอกจากนี้ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีมิได้เป็นเพียงการเรียนรู้หลักธรรมเท่านั้น หากแต่เป็นกระบวนการสืบทอดพระพุทธพจน์ผ่านภาษาดั้งเดิมของพระไตรปิฎก การขาดความรู้ภาษาบาลีย่อมกระทบต่อความถูกต้องในการตีความพระธรรม อย่างไรก็ตาม ภายหลังการประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2545 ซึ่งเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีทางเลือกทางการศึกษามากขึ้น ยิ่งทำให้จำนวนผู้บวชและผู้ศึกษาบาลีลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะศาสนทายาทที่เข้าสู่การบรรพชาอุปสมบทลดลงอย่างต่อเนื่องและกระทบต่อจำนวนนักศึกษาผู้เข้ามาศึกษาบาลีในพระปริยัติธรรมแผนกบาลีโดยตรง (พระมหาสุธรรม สุรตโน, 2564) จากการสภาพปัญหาที่พบพอจะสรุปได้ 4 ด้านสำคัญ คือ

1. ปัญหาด้านหลักสูตร

แม้หลักสูตรบาลีจะมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และสืบทอดมาอย่างยาวนาน แต่ในเชิงวิชาการยังขาดองค์ประกอบตามมาตรฐานหลักสูตรสมัยใหม่ เพราะหลักสูตรเก่าใช้มานาน จึงขาดคุณสมบัติคือ 1) ไม่มีการกำหนดวัตถุประสงค์หลักสูตรอย่างชัดเจน 2) ขาดคำอธิบายรายวิชาและโครงสร้างชั่วโมงเรียนที่แน่นอน และ 3) ไม่มีระบบวัดผลและประเมินผลที่เป็นมาตรฐานเดียวกัน ในลักษณะดังกล่าวทำให้หลักสูตรมีสถานะเป็นชุดตำรามากกว่าจะเป็นหลักสูตรที่มีโครงสร้างสมบูรณ์ นอกจากนี้การปรับปรุงหลักสูตรยังเผชิญข้อจำกัดจากทัศนคติที่มุ่งรักษารูปแบบดั้งเดิม ส่งผลให้การพัฒนาไม่ทันต่อบริบทสังคมสมัยใหม่และแนวคิดทางการศึกษาที่ต่างไปจากอดีต

2. ปัญหาด้านจำนวนและคุณภาพผู้เรียน

จำนวนนักศึกษาบาลีดูเหมือนจะเหมือนๆกัน แต่มีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่องทุกปี โดยสาเหตุสำคัญ ได้แก่ 1) การเปิดโอกาสทางการศึกษาในสายสามัญ ซึ่งสามารถเทียบโอนและศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาได้สะดวกกว่า 2) ความยากของเนื้อหาบาลีที่ต้องใช้เวลาและความเพียรพยายามสูง และ 3) การไม่สามารถเชื่อมโยง

โดยตรงกับเส้นทางวิชาชีพหรือการรับราชการ โดยเฉพาะหลายปีที่ผ่านมา แม้แต่สถิติการเข้าสอบบาลีสนามหลวงในปี พ.ศ. 2569 ที่เพิ่งประกาศผลสอบ เมื่อพิจารณาปรากฏการณ์การศึกษาบาลีในเชิงโครงสร้างพบประเด็นสำคัญที่สะท้อนปัญหาเชิงระบบอย่างชัดเจน ประการแรกคือ ฐานพีระมิดที่เปราะบาง โดยเฉพาะในระดับประโยค 1-2 ซึ่งเป็นด่านแรกของการศึกษา การที่อัตราการสอบผ่านอยู่ในระดับต่ำมาก สะท้อนให้เห็นถึงช่องว่างระหว่างความพร้อมของผู้เรียนยุคใหม่กับรูปแบบการเรียนการสอนแบบดั้งเดิม ส่งผลให้เกิดการสูญเสียศาสนทายาทจำนวนมากตั้งแต่ระยะเริ่มต้น และกระทบต่อจำนวนผู้ศึกษาระดับสูงในระยะยาว ส่วนประเด็นด้านมาตรฐานการวัดผล ซึ่งแม้ระบบการสอบของแม่กองบาลีสนามหลวงจะมีจุดแข็งในการรักษาความถูกต้องของภาษาและความแม่นยำในการตีความพระพุทธรพจน์ผ่านการแปลแบบพยัญชนะและหลักไวยากรณ์ที่เคร่งครัด แต่อีกด้านหนึ่ง วิธีการวัดผลดังกล่าวอาจกลายเป็น กำแพงที่สูงชัน สำหรับผู้เรียนยุคใหม่ เนื่องจากการมุ่งเน้นการท่องจำและความถูกต้องเชิงรูปแบบมากกว่าความเข้าใจเชิงลึก ส่งผลให้ผู้เรียนจำนวนไม่น้อยขาดแรงจูงใจและไม่สามารถก้าวผ่านระบบการศึกษาไปได้ แนวโน้มในช่วงหลังยังสะท้อนปัญหานี้อย่างต่อเนื่อง โดยจำนวนผู้เข้าสอบลดลง และอัตราการสอบผ่านในครั้งแรกลดต่ำลงอย่างมีนัยสำคัญ แสดงให้เห็นถึงข้อจำกัดทั้งในด้านแรงจูงใจของผู้เรียนและประสิทธิภาพของการจัดการเรียนการสอนในภาพรวม (The Buddha, 2569) ถึงกระนั้นก็ตาม ระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสนามหลวงยังคงได้รับการยอมรับในด้านคุณภาพ และ มาตรฐาน ของการวัดผล เนื่องจากมีรูปแบบการสอบที่เข้มงวดและมีความเที่ยงตรงสูง โดยจำนวนผู้สอบผ่านในแต่ละปีมีความคงที่และไม่ผันผวนมาก สะท้อนให้เห็นถึงการรักษามาตรฐานทางวิชาการอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ ลักษณะเฉพาะของระบบการศึกษาดังกล่าว คือ การจัดสอบเพียงปีละหนึ่งครั้ง ส่งผลให้ผู้เรียนจำเป็นต้องมีความมุ่งมั่น ความเพียรพยายาม และความอดทนเป็นอย่างสูงในการศึกษาเล่าเรียนและเตรียมตัวสอบ การจะสำเร็จการศึกษาในแต่ละระดับจึงมิใช่เพียงอาศัยความรู้เท่านั้น หากยังต้องอาศัยคุณลักษณะด้านจิตใจและวินัยส่วนบุคคลควบคู่กันไป (นายแพทย์ สดทรงศิลป์, 2565)

3.ปัญหาด้านการบริหารจัดการหลักสูตร

การบริหารจัดการหลักสูตรยังขาดความเป็นเอกภาพ แต่ละสำนักเรียนดำเนินการตามบริบทของตนเอง สำนักใครสำนักท่าน (พระมหาวรณ สอน์ ยางสิงห์, 2567) ไม่มีมาตรฐานกลางที่กำกับดูแลกระบวนการจัดการเรียนรู้โดยตรง แม้สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวงจะมีบทบาทกำหนดนโยบายและดำเนินการวัดผล แต่ยังมีได้กำกับติดตามคุณภาพการจัดการศึกษาอย่างใกล้ชิด แม้จะมีการกำหนดกรอบโครงสร้างการบริหารตามข้อบังคับคณะกรรมการการศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2567 แล้วก็ตาม แต่การนำไปสู่การปฏิบัติยังไม่ทั่วถึงและขาดความต่อเนื่อง ทำให้คุณภาพการจัดการเรียนการสอนไม่เป็นมาตรฐานเดียวกันทั่วประเทศ

4.ปัญหาด้านกระบวนการเรียนการสอน

กระบวนการเรียนการสอนส่วนใหญ่ยังเน้นผู้สอนเป็นศูนย์กลาง ใช้วิธีบรรยายและท่องจำเป็นหลัก ขาดการใช้เทคนิคการเรียนรู้ที่หลากหลายและการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ (ธนวรรณ ศุภนาค และคณะ, 2568) ครูผู้สอนจำนวนมากมิได้มีพื้นฐานด้านวิชาชีพครูโดยตรง ส่งผลให้ขาดทักษะด้านการออกแบบการเรียนรู้ การวัดผล และการสร้างแรงจูงใจแก่ผู้เรียนโดยเฉพาะในสำนักเรียนต่างจังหวัดที่ประสบปัญหาขาดแคลนครูสอนบาลีอย่างชัดเจน ปัญหาดังกล่าวส่งผลให้ผู้เรียนเกิดความเบื่อหน่าย ขาดความผูกพันต่อการศึกษา และมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนลดลงอย่างต่อเนื่อง

3. นวัตกรรมส่งเสริมการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยด้านนักธรรม-บาลี

การศึกษานักธรรมและบาลีถือเป็นกลไกหลักในการธำรงรักษาพระพุทธศาสนาในสังคมไทย เนื่องจากระบบการศึกษาที่มุ่งสร้างความรู้ ความเข้าใจ และความสามารถในการตีความพระธรรมวินัยอย่างถูกต้อง โดยเฉพาะการศึกษาบาลีซึ่งเป็นภาษาดั้งเดิมของพระไตรปิฎก อันเป็นแหล่งอ้างอิงสูงสุดของคำสอนใน

พระพุทธศาสนาเถรวาท การส่งเสริมและพัฒนาการศึกษาทั้งสองด้านจึงมิใช่เพียงภารกิจทางการศึกษาเท่านั้น หากแต่เป็นภารกิจเชิงยุทธศาสตร์ต่อความมั่นคงทางศาสนาในระยะยาว

อย่างไรก็ตาม ภายใต้บริบทของการปฏิรูปการศึกษาของประเทศตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2545 ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนมีเสรีภาพในการเลือกเส้นทางการศึกษาที่หลากหลายมากขึ้น ส่งผลให้จำนวนศาสนทายาทที่เข้าสู่การบรรพชาอุปสมบทลดลง และกระทบโดยตรงต่อจำนวนนักศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกนักธรรมและแผนกบาลี การรับมือกับความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงจำเป็นต้องอาศัยนวัตกรรมในการจัดการศึกษา ซึ่งหมายถึง การนำแนวคิด วิธีการ หรือรูปแบบใหม่มาประยุกต์ใช้กับระบบการศึกษาพระปริยัติธรรม เพื่อให้มีความยืดหยุ่น ทันสมัย และสามารถตอบสนองต่อบริบทสังคมร่วมสมัยได้อย่างมีประสิทธิภาพ

บทความนี้เสนอว่า นวัตกรรมการส่งเสริมการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยควรดำเนินภายใต้กรอบแนวคิดเชิงระบบแบบบูรณาการ (Integrated Systems Framework) ซึ่งมองการศึกษาพระปริยัติธรรมว่าเป็นระบบที่มีองค์ประกอบพึ่งพาอาศัยกัน ประกอบด้วย ปัจจัยนำเข้า (Input) ได้แก่ ผู้เรียน ครูผู้สอน และหลักสูตร กระบวนการ (Process) ได้แก่ การจัดการเรียนการสอนและการบริหารจัดการ และผลลัพธ์ (Output) ได้แก่ คุณภาพศาสนทายาทและความยั่งยืนของพระพุทธศาสนา กรอบแนวคิดนี้ถือเป็นนวัตกรรมเชิงระบบที่แตกต่างจากแนวทางเดิมซึ่งมักมุ่งแก้ปัญหาเฉพาะจุด โดยเสนอว่าการพัฒนาต้องเกิดขึ้นพร้อมกันและเชื่อมโยงกันในทุกมิติ จึงจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืน สอดคล้องกับหลักการของ (Tyler, 1949) ด้านการออกแบบหลักสูตรที่เน้นผลลัพธ์ และแนวคิดของ UNESCO ว่าด้วยการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับบริบทการศึกษาพระปริยัติธรรมได้อย่างเหมาะสม โดยนวัตกรรมดังกล่าวสามารถพิจารณาได้ใน 6 ด้านสำคัญ ดังนี้

นวัตกรรมที่ 1 ส่งเสริมการพัฒนาหลักสูตร

การส่งเสริมการศึกษานักธรรมและบาลีควรเริ่มต้นจากการปรับปรุงหลักสูตรให้มีโครงสร้างที่ชัดเจน ครบถ้วนตามองค์ประกอบของหลักสูตรสมัยใหม่ ได้แก่ การกำหนดปรัชญาและวัตถุประสงค์ของหลักสูตรอย่างชัดเจน การระบุผลลัพธ์การเรียนรู้ที่วัดได้ การจัดทำคำอธิบายรายวิชา และการกำหนดโครงสร้างชั่วโมงเรียนอย่างเหมาะสม นอกจากนี้ ควรปรับกระบวนการจัดทำหลักสูตรให้มีการมีส่วนร่วมของผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนา นักวิชาการด้านการศึกษา และผู้ปฏิบัติงานในสำนักเรียน เพื่อให้หลักสูตรมีความสมดุลระหว่างการรักษามาตรฐานดั้งเดิมกับการพัฒนาให้สอดคล้องกับสังคมร่วมสมัย การจัดระบบเช่นนี้จะช่วยยกระดับสถานะของหลักสูตรจากชุดตำราไปสู่ระบบการศึกษา ที่มีความเป็นวิชาการและตรวจสอบได้ อีกอย่างหนึ่งการจัดการศึกษาทางพระพุทธ ศาสนาควรมุ่งพัฒนาและปรับปรุงหลักสูตร ตลอดจนสื่อและกระบวนการเรียนการสอน โดยบูรณาการเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารสมัยใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับรูปแบบการจัดการศึกษาทั้งสามลักษณะ ได้แก่ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย อันจะนำไปสู่การเพิ่มประสิทธิภาพและความยั่งยืนของการเรียนรู้ในบริบทสังคมร่วมสมัย (นายแพทย์ สดทรงศิลป์, 2565)

นวัตกรรมที่ 2 ส่งเสริมการสร้างแรงจูงใจแก่ผู้เรียน

ในภาวะที่ผู้เรียนมีทางเลือกทางการศึกษาหลากหลาย คณะสงฆ์จำเป็นต้องสร้างแรงจูงใจที่เหมาะสมแก่ผู้ศึกษานักธรรมและบาลี โดยอาจดำเนินการในหลายแนวทาง เช่น การจัดทุนการศึกษา การมอบรางวัล และเกียรติบัตรเชิดชูเกียรติแก่ผู้สอบได้เปรียญธรรม การจัดระบบสวัสดิการสนับสนุนผู้ศึกษาระยะยาว ตลอดจนการประชาสัมพันธ์บทบาทของนักปราชญ์บาลีในฐานะผู้ธำรงรักษาพระพุทธวจนะ อีกทั้งควรพัฒนาแนวทางเทียบโอนหรือรับรองคุณวุฒิบาลีให้สามารถเชื่อมโยงกับการศึกษาระดับอุดมศึกษา เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้

ศึกษาสามารถต่อยอดองค์ความรู้สู่สายวิชาการหรือสายบริหารจัดการศาสนาได้อย่างมั่นคง การสร้างเส้นทางความก้าวหน้าเช่นนี้จะช่วยเพิ่มแรงจูงใจและลดอัตราการออกกลางคันได้ ยิ่งกว่านั้น นอกจากจะสนับสนุนการศึกษาแล้ว ควรจัดช่องทางส่งให้ได้ทำงานในด้านต่าง ๆ ตามที่ถนัดหรือสนใจ โดยให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติขึ้นทะเบียนไว้และจัดทำข้อมูลติดตามประเมินผลเป็นระยะอย่างน้อย 10 ปี

นวัตกรรมที่ 3 ส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพครูผู้สอน

คุณภาพของการศึกษาขึ้นอยู่กับคุณภาพของผู้สอนเป็นสำคัญ ด้วยเหตุนี้จึงควรมีระบบพัฒนาครูสอนนักรธรรมและบาลีอย่างต่อเนื่อง ทั้งด้านความรู้เชิงลึกทางพระพุทธศาสนาและทักษะวิชาชีพครูอาทิ การออกแบบแผนการสอน การจัดการเรียนรู้เชิงรุก การใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษาและการวัดผลประเมินผลตามสภาพจริง ควรกำหนดกระบวนการสรรหาและประเมินผลครูอย่างเป็นระบบ เพื่อสร้างมาตรฐานวิชาชีพที่ชัดเจน พร้อมทั้งเสริมสร้างขวัญกำลังใจแก่ครู โดยเฉพาะในพื้นที่ห่างไกลที่ยังขาดแคลนผู้สอนที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน นอกจากนี้ ควรเปิดโอกาสให้ผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนาเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการเรียนการสอน เพื่อร่วมพัฒนาแผนการเรียนรู้ที่มีคุณภาพ สอดคล้องกับรูปแบบการศึกษาทั้งในระบบนอกระบบ และตามอัธยาศัย รวมถึงการบูรณาการสื่อสังคมออนไลน์เพื่อขยายโอกาสการเข้าถึงของผู้เรียน ทั้งนี้ อาจส่งเสริมการจัดกิจกรรมประกวดการออกแบบแผนการเรียนรู้ เพื่อกระตุ้นนวัตกรรมและยกระดับคุณภาพการศึกษาทางพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง (เพทาย สดทรงศิลป์, 2565)

นวัตกรรมที่ 4 การยกระดับระบบบริหารจัดการ

การบริหารจัดการการศึกษานักรธรรมและบาลีควรมีมาตรฐานกลางที่ชัดเจน ทั้งในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติการ โดยกำหนดบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างเป็นรูปธรรม พร้อมทั้งพัฒนาระบบสารสนเทศเพื่อเก็บข้อมูลผู้เรียน ผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษา และสถิติการสอบ เพื่อใช้ในการวิเคราะห์และวางแผนพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ส่วนการกำกับ ติดตาม และประเมินผลการใช้หลักสูตรควรดำเนินการอย่างสม่ำเสมอ มิใช่เพียงการวัดผลปลายภาคหรือปลายปีเท่านั้น แต่ควรมีระบบประเมินระหว่างกระบวนการ เพื่อปรับปรุงการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับบริบทของแต่ละสำนักเรียน

นวัตกรรมที่ 5 ส่งเสริมการปรับปรุงระบบวัดและประเมินผล

ระบบการสอบนักรธรรมและบาลีควรปรับให้สอดคล้องกับผลลัพธ์การเรียนรู้ที่กำหนดไว้ โดยเน้นการวัดความเข้าใจเชิงวิเคราะห์ ความสามารถในการแปลและอธิบายพระไตรปิฎกอย่างถูกต้อง มากกว่าการท่องจำเพียงอย่างเดียว ควรมีการวิเคราะห์ผลการสอบอย่างเป็นระบบ เพื่อนำข้อมูลมาใช้ในการพัฒนาการจัดการเรียนการสอนในปีถัดไป พร้อมทั้งพัฒนาหลักเกณฑ์การตรวจข้อสอบให้มีความโปร่งใส เป็นมาตรฐานเดียวกัน และสามารถตรวจสอบได้

นวัตกรรมที่ 6 ส่งเสริมการสร้างเครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการ

การส่งเสริมการศึกษาของคณะสงฆ์ควรดำเนินการควบคู่กับการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับสถาบันการศึกษาทางพระพุทธศาสนา เช่น มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ตลอดจนสถาบันอุดมศึกษาของรัฐและเอกชน เพื่อแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ พัฒนางานวิจัย และยกระดับมาตรฐานทางวิชาการของการศึกษาบาลีให้ทัดเทียมนานาชาติ

ตารางสรุป แนวทางการส่งเสริมการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยด้านนักระรม-บาลี ดังนี้

ลำดับ	นวัตกรรมการส่งเสริม	การดำเนินงาน
1	พัฒนาหลักสูตร	ปรับปรุงหลักสูตรโดย (1) กำหนดวัตถุประสงค์และผลลัพธ์การเรียนรู้ที่วัดได้ในแต่ละระดับ (2) จัดทำคำอธิบายรายวิชาและโครงสร้างชั่วโมงเรียนที่ชัดเจน (3) บูรณาการสื่อดิจิทัลและเทคโนโลยีในกระบวนการเรียนการสอน และ (4) ทบทวนหลักสูตรทุก 3 ปีโดยคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ
2	สร้างแรงจูงใจแก่ผู้เรียน	สร้างแรงจูงใจโดย (1) จัดทุนการศึกษาสำหรับผู้สอบผ่านแต่ละระดับ (2) มอบเกียรติบัตรและประกาศเกียรติคุณจากมหาเถรสมาคม (3) พัฒนาระบบเทียบโอนคุณวุฒิบาลี-นักระรมเข้าสู่หลักสูตรมหาวิทยาลัยสงฆ์ และ (4) จัดทำฐานข้อมูลและติดตามเส้นทางอาชีพผู้สำเร็จการศึกษาโดยสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ
3	พัฒนาศักยภาพครูผู้สอน	พัฒนาครูผู้สอนโดย (1) จัดอบรมเทคนิคการสอนสมัยใหม่ไม่น้อยกว่าปีละ 1 ครั้ง (2) กำหนดมาตรฐานคุณสมบัติครูสอนนักระรม-บาลี (3) จัดระบบพี่เลี้ยงครูใหม่โดยผู้เชี่ยวชาญ และ (4) สนับสนุนการผลิตและพัฒนาสื่อการสอนร่วมกันระหว่างสำนักเรียน
4	ยกระดับการบริหารจัดการ	ยกระดับการบริหารจัดการโดย (1) กำหนดแนวปฏิบัติกลางด้านการบริหารหลักสูตรสำหรับสำนักเรียนทั่วประเทศ (2) พัฒนาระบบสารสนเทศเพื่อติดตามผลผู้เรียนแบบออนไลน์ (3) จัดให้มีการนิเทศภายในทุกภาคการศึกษา และ (4) เปิดเผยผลการประเมินสำนักเรียนต่อสาธารณะเพื่อความโปร่งใส
5	ปรับปรุงการวัดและประเมินผล	ปรับปรุงการวัดผลโดย (1) เพิ่มข้อสอบเชิงวิเคราะห์และการประยุกต์ใช้หลักธรรมนอกเหนือจากการแปลและท่องจำ (2) จัดทำเกณฑ์การตรวจข้อสอบที่มีมาตรฐานเดียวกันทั่วประเทศ (3) วิเคราะห์และเผยแพร่ผลสอบรายปีโดยแม่กองธรรมสนามหลวงและแม่กองบาลีสนามหลวง และ (4) ใช้ผลการประเมินเป็นข้อมูลในการพัฒนาการเรียนการสอนปีถัดไป
6	สร้างเครือข่ายความร่วมมือ	สร้างเครือข่ายโดย (1) ลงนาม MOU ระหว่างแม่กองบาลีและแม่กองธรรมสนามหลวงกับ มมร. และ มจร. เพื่อแลกเปลี่ยนครูและสื่อการสอน (2) จัดสัมมนาวิชาการร่วมกันปีละ 1 ครั้ง (3) พัฒนาโครงการวิจัยร่วมด้านการศึกษาพระปริยัติธรรม และ (4) สร้างเครือข่ายกับสถาบันบาลีนานาชาติเพื่อยกระดับมาตรฐาน

ตามตารางที่แสดงมาทั้งหมดนี้ นวัตกรรมการส่งเสริมการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยด้านนักระรมและด้านบาลีจำเป็นต้องดำเนินการแบบบูรณาการ ครอบคลุมทั้งด้านหลักสูตร ผู้เรียน บุคลากร การบริหารจัดการ และระบบประเมินผล หากสามารถปรับโครงสร้างและกระบวนการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับบริบทสังคมร่วมสมัย โดยยังคงรักษาแก่นสาระแห่งพระธรรมวินัยไว้ได้อย่างมั่นคง การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยย่อมจะสามารถธำรงบทบาทสำคัญในการสืบทอดพระพุทธศาสนา และเสริมสร้างความมั่นคงทางศาสนาในสังคมไทยได้อย่างยั่งยืน มีตารางแสดงให้เห็นสถิติถึงผลการสอบได้ที่ผ่านมา ที่น่านวัตกรรมเข้าไปประยุกต์ใช้ ดังนี้

ตาราง 1 สถิติผลสอบบาลีสนามหลวง จำนวนผู้สอบได้ รวมทุกชั้น พ.ศ. 2564-2569

พ.ศ.	ป.1-2	ป.ธ.3	ป.ธ.4	ป.ธ.5	ป.ธ.6	ป.ธ.7	ป.ธ.8	ป.ธ.9	รวม
2564	1,362	751	574	212	255	158	69	64	3,445
2565	979	727	425	236	186	206	93	52	2,904
2566	–	–	–	–	–	228	92	60	–
2567	–	–	–	–	–	226	165	76	–
2568	829	531	290	159	244	257	171	72	2,553
2569	1,918	897	531	320	183	125	206	121	4,301

ตาราง 2 สถิติผลสอบบาลีสนามหลวง ชั้น ป.ธ.7-9 พ.ศ. 2564-2569

พ.ศ.	ป.ธ.7 สอบได้	ป.ธ.8 สอบได้	ป.ธ.9 สอบได้	รวม ป.ธ.7-9	แนวโน้ม
2564	158	69	64	291	–
2565	206	93	52	351	↑ เพิ่มขึ้น
2566	228	92	60	380	↑ เพิ่มขึ้น
2567	226	165	76	467	↑ เพิ่มขึ้น
2568	257	171	72	500	↑ เพิ่มขึ้น
2569	125	206	121	452	ป.ธ.9 สูงสุด

ที่มา: สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง, หนังสือสถิติผลสอบบาลีสนามหลวง ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2569

จากเพจ (infopali.net, Book_palistaty169.pdf); สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (onab.go.th); มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (mcu.ac.th); แหล่งข้อมูลทุติยภูมิอื่น

สรุป

การศึกษาคณะสงฆ์ไทยด้านนักธรรมและบาลีเป็นกลไกหลักในการธำรงรักษาพระธรรมวินัยและสืบทอดพระพุทธศาสนา โดยนักธรรมทำหน้าที่วางรากฐานความรู้ผ่านภาษาไทย ส่วนบาลีเป็นเครื่องมือสำคัญในการเข้าถึงและตีความพระไตรปิฎกจากต้นฉบับ อย่างไรก็ตาม ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงของสังคมและระบบการศึกษาไทย พบว่า การศึกษาทั้งสองด้านยังเผชิญปัญหาสำคัญ ได้แก่ โครงสร้างหลักสูตรที่ไม่เป็นระบบ การจัดการเรียนการสอนที่เน้นการท่องจำ ระบบการวัดผลที่เน้นปริมาณมากกว่าคุณภาพ การบริหารจัดการที่ขาดมาตรฐานกลาง และแนวโน้มจำนวนผู้เรียนที่ลดลง ดังนั้น แนวทางการส่งเสริมควรมุ่งดำเนินการอย่างเป็นระบบและบูรณาการในทุกมิติ โดยเน้นการส่งเสริมหลักสูตรให้มีความชัดเจนและยึดผลลัพธ์การเรียนรู้เป็นสำคัญ ส่งเสริมศักยภาพครูผู้สอนอย่างต่อเนื่อง ส่งเสริมการปรับปรุงระบบการวัดและประเมินผลให้เน้นความเข้าใจเชิงลึก ส่งเสริมการบริหารจัดการให้มีความโปร่งใสและเป็นเอกภาพ พร้อมทั้งส่งเสริมแรงจูงใจแก่ผู้เรียน และส่งเสริมการเชื่อมโยงคุณวุฒิทางพระปริยัติธรรมกับระบบการศึกษาทั้งทางพระพุทธศาสนาและทางโลก หากสามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่องและครอบคลุมทุกด้าน จะเป็นปัจจัยสำคัญในการเสริมสร้างความมั่นคงและความยั่งยืนของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย

เอกสารอ้างอิง

- ธนวรรณ ศกุนตนา และคณะ. (2568). แนวทางการจัดการศึกษาในยุคดิจิทัล. *Educational Administration and Innovation Journal*, 5(1), 172.
- พระครูวิกรมธรรมธัช และเตือนใจ ผางคำ. (2565). ปัญหาการศึกษาของสงฆ์ไทยในปัจจุบัน. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 12(1), 88.
- พระครูอุทัยธรรมานุกุล อิทธิญาโณ. (2559). การศึกษาสงฆ์: พระปริยัติธรรมแผนกธรรม. *วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์*, 3(3), 63-72.
- พระชัยพงษ์ จันวงศ์เดือน และคณะ. การศึกษาสภาพและปัญหาการศึกษานักธรรม. *วารสารราชพฤกษ์*, 18(1), 66.
- พระมหาธีรวัฒน์ ถิรจิตโต. (2564). การศึกษาภาษาบาลีกับการดำรงอยู่แห่งพระพุทธศาสนา. รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ 7 “วิถีพุทธ วิถีชุมชน รากฐานชีวิตคนล้านนาในสังคมวิถีใหม่” วันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2564. ลำพูน: วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาประนอม ธมมาลงกาโร. (2563). การบริหารจัดการการศึกษาพระปริยัติธรรมในยุคดิจิทัล. *วารสารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, 7(2), 25-41.
- พระมหาวันดี ยางสิงห์ และคณะ. (2567). การบริหารจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ในยุคศตวรรษที่ 21. *วารสารมริเชษฐาราม วัดจอมมณี*, 7(6), 1402.
- พระมหาสุธรรม สุตโน. แนวทางการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสู่ความเป็นเลิศ. *วารสารนิตยสารเสียงธรรมจากมหายาน*, 7(1), 37.
- พระสถาพร เงินแก้ว และพระสวณัฐกร แสนสุข. (2566). การจัดการศึกษาคณะสงฆ์ไทย. *วารสารพุทธอาเซียนศึกษา*, 8(2), 58-70.
- พระสุริโย รุ่งเรือง. (2561). บริหารจัดการคณะสงฆ์ไทยอย่างไรให้มีประสิทธิภาพ. *วารสารสมาคมศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, 7(2), 103-115.
- พิศพลเมธ แชมป์โสภณ. (2559). บาลีศึกษา: ทางเลือก ทางรอด. สืบค้นเมื่อ 26 มิถุนายน 2559 เข้าถึงได้จาก: <https://www.winnews.tv/news/10565>.
- เพทาย สดทรงศิลป์. (2565). การปรับปรุงแบบการศึกษาทางพระพุทธศาสนาให้มีความหลากหลาย(รายงานการศึกษาส่วนบุคคล). กรุงเทพมหานคร: วิทยาลัยนวกบริหาร สถาบันพัฒนาข้าราชการพลเรือนสำนักงาน ก.พ.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต). (2564). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สำนักงานส่งเสริมกิจการศึกษา. (2558). *แนวทางการจัดการเรียนรู้ธรรมศึกษาขั้นตรี วิชาธรรม*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- The Buddha. (9 มีนาคม 2569). ผลสอบบาลีสนามหลวงปี 69 : ป.ธ.9 ผ่านเกณฑ์ร้อยละ 23% ขณะที่ชั้นเริ่มต้น ‘ร่วง’ หนัก สะท้อนวิกฤตการศึกษาคณะสงฆ์?. สืบค้นเมื่อ 9 มีนาคม 2569 เข้าถึงได้จาก: <https://thebuddh.com/?p=94137>.
- Tyler, R. W. (1949). *Basic principles of curriculum and instruction*. Chicago: University of Chicago Press.